

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین‌المللی امام خمینی



IMAM KHOMAINI
INTERNATIONAL UNIVERSITY

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه

ساختمان فعل در کتاب " روزنامه ی خاطرات اعتماد السلطنه "

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته زبان و ادبیات فارسی

استاد راهنما :

دکتر محمد تقی آذرمینا

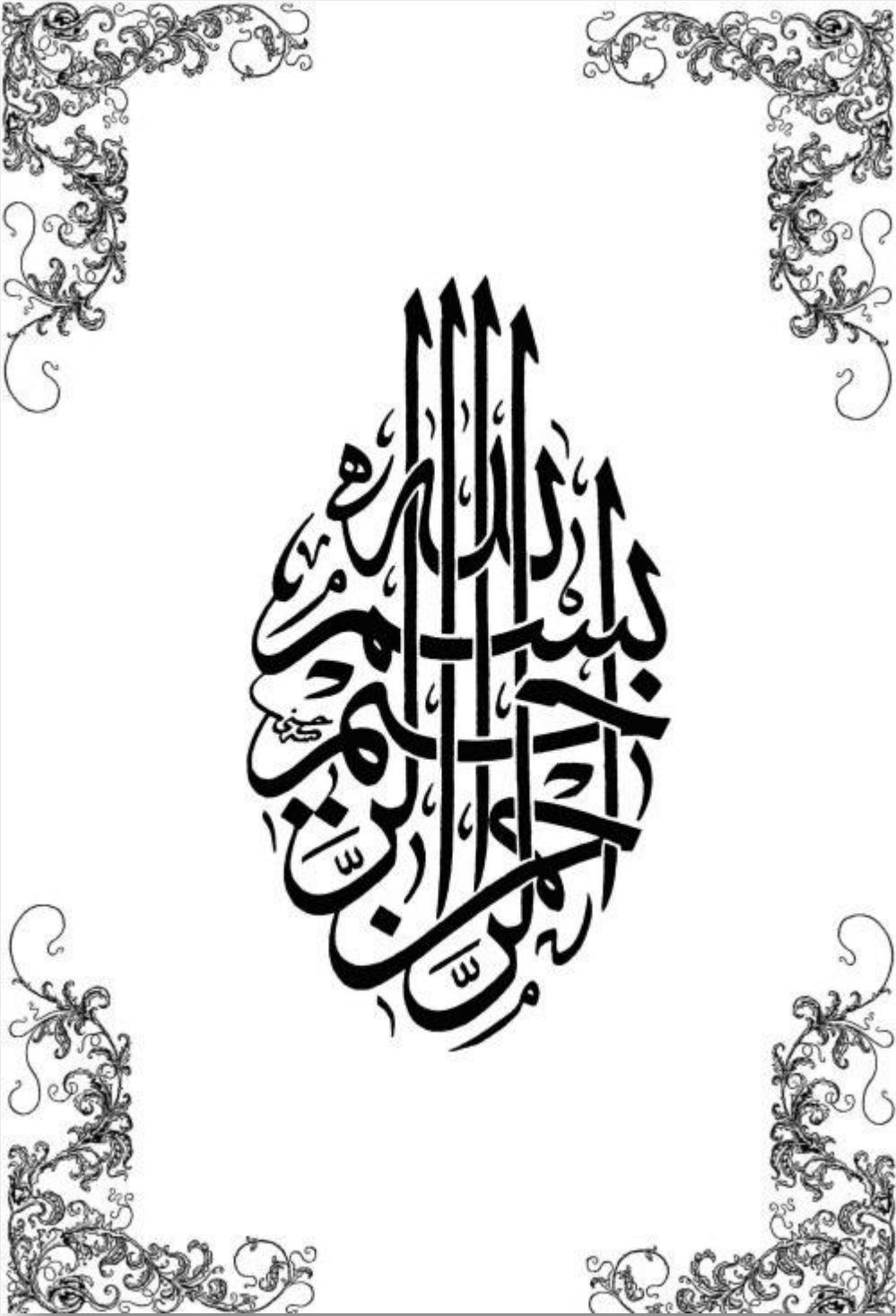
استاد مشاور :

دکتر رضا سمیع زاده

نگارش :

وسام رومیة

تیر ماه - ۱۳۹۲



تقدیم

به پدر و مادر عزیزم

به شوهرم

که با طول مرحله ی تحقیق صبر

و شکیبایی مرا یاری نمود

و هم به فرزندانم

عبد الرحمن و صهیب تقدیم می گردد.

تقدیر و تشکر

در این مقام بر خود لازم می دانم که سپاس و قدردانی ویژه ای کنم از استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر محمد تقی آذر مینا که با علم و اخلاق نیکوی خود با نهایت تواضع و فروتنی در به سر انجام رسانیدن این اثر از هیچ راهنمایی و کمکی فروگذار نمودند. و همچنان تشکر و نهایت سپاس از استاد ارجمند جناب آقای دکتر رضا سمیع زاده که کلیه ی متن این کتاب را بدقت خوانده و راهنمایی های ارزنده ای در رفع نارسایی های آن نمودند.

همچنین از استاد محترم داور، جناب آقای دکتر حمید طاهری که زحمت مطالعه و ارزیابی این رساله را قبول نمودند، سپاس فراوان داشته باشم.

امید است این پژوهش نه چندان کامل در بین پژوهشهای مربوط به زبان فارسی جایی برای خود داشته باشد.



دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
معاونت آموزشی - مدیریت تحصیلات تکمیلی

فرم شماره ۳۰

فرم تأییدیه هیأت داوران جلسه دفاع از پایان نامه ارشد

این وسیله گواهی میشود جلسه دفاعیه از پایان نامه کارشناسی ارشد خانم **وسام رومیه** دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی تحت عنوان "**ساختمان فتنل در کتاب خاطرات اعتماد السلطنه**" در تاریخ ۱۳۹۲/۴/۲ در دانشگاه برگزار گردید و این پایان نامه با نمره **۱۶۸** و درجه **بسیار خوب** مورد تایید هیئت داوران قرار گرفت.

| ردیف | سمت | نام و نام خانوادگی | مرتبه‌ی دانشگاهی | دانشگاه یا مؤسسه | امضا |
|------|------------------------|------------------------------------|------------------|------------------------------------|------|
| ۱ | استاد راهنما | دکتر محمد تقی آذرینا | استادیار | دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) | |
| ۲ | استاد مشاور | دکتر محمد رضا سمیع زاده | استادیار | دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) | |
| ۳ | داور داخل | دکتر حمید طاهری | استادیار | دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) | |
| ۴ | نماینده تحصیلات تکمیلی | دکتر ولی اله برزگر | استادیار | دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) | |



سوگندنامه دانش آموختگان کارشناسی ارشد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

به نام خدا

- سپاس ایزد منان را که مرا مشمول الطاف خویش نمود که با طی مراحل تحصیل موفق به اخذ درجه کارشناسی ارشد شوم. به شکرانه این نعمت بزرگ الهی که با امکانات این مرز و بوم، فراهم و نزد اینجانب به امانت گذاشته شده است، در پیشگاه ملت ایران به کتاب آسمانی خود، قرآن کریم، سوگند یاد می کنم که :
- در سراسر زندگی حرفه ای، در راه اعتلای کشور ایران و جامعه بشری به نحو احسن قدم برداشته و در این راه از هیچ تلاشی دریغ ننمایم.
 - در تمام فعالیت های تخصصی، رضای خدا را همراه با صداقت علمی و اجتماعی در نظر داشته و از موقعیت های به دست آمده در جهت رفع مشکلات جامعه استفاده کنم و در همه ی امور، منافع کشور را بر منافع فردی مقدم بدارم.
 - همواره علم و دانش خود را به روز نگاه داشته و در ایفای مسئولیت و تعهدات حرفه ای در حد توان سعی و تلاش خود را به کار گیرم.
 - و اینکه از خداوند علیم توفیق بندگی و پای بندی به مفاد این سوگندنامه را خواستارم و از او می خواهم که مرا در ایفای رسالت علمی و انسانی خویش موفق بدارد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

وسام روضی

امضاء

بسمه تعالی

دانشگاه بین المللی امام خمینی(ره)
معاونت آموزشی دانشگاه - مدیریت تحصیلات تکمیلی



تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب ^{شماره} ^{کتابخانه} ^{دانشجوی} رشته ^{نیز} ^{نماد} ^{مقطع} ^{تحصیلی} ^{را} ^{تأیید} بدین وسیله اصالت کلیه مطالب موجود در مباحث مطروحه در پایان نامه / تز تحصیلی خود، با عنوان ^{را} ^{تأیید} کرده، اعلام می نمایم که تمامی محتوی آن حاصل مطالعه، پژوهش و تدوین خودم بوده و به هیچ وجه رونویسی از پایان نامه و یا هیچ اثر یا منبع دیگری، اعم از داخلی، خارجی و یا بین المللی، نبوده و تعهد می نمایم در صورت اثبات عدم اصالت آن و یا احراز عدم صحت مفاد و یا لوازم این تعهد نامه در هر مرحله از مراحل منتهی به فارغ التحصیلی و یا پس از آن و یا تحصیل در مقاطع دیگر و یا اشتغال و ... دانشگاه حق دارد ضمن رد پایان نامه نسبت به لغو و ابطال مدرک تحصیلی مربوطه اقدام نماید. مضافاً اینکه کلیه مسئولیت ها و پیامدهای قانونی و یا خسارت وارده از هر حیث متوجه اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو ^{شماره} ^{کتابخانه}
امضاء و تاریخ

مجوز بهره برداری از پایان نامه/ رساله

کلیه حقوق اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از نتایج این پایان نامه برای دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین محفوظ است. بهره برداری از این پایان نامه/ رساله در چهارچوب مقررات کتابخانه و با توجه به محدودیتی که توسط استاد راهنما به شرح زیر تعیین می شود، بلامانع است:

- بهره برداری از این پایان نامه/ رساله برای همگان بلامانع است.
 بهره برداری از این پایان نامه/ رساله با اخذ مجوز از استاد راهنما، بلامانع است.
 بهره برداری از این پایان نامه/ رساله تا تاریخ ممنوع است.

استاد راهنما می تواند یکی از گزینه های بالا را انتخاب کند و مسئولین کتابخانه موظف به رعایت موارد تعیین شده می باشد.

نام استاد و یا اساتید راهنما: دکتر مرتضی آذرینا
تاریخ:
امضاء: مرتضی آذرینا
۹۲، ۴، ۱۵

چکیده ی پایان نامه :

تحقیق در ساخت زبانی و دستوری کتاب "خاطرات اعتماد السلطنه" در مجموعه ی مطالعات تاریخ زبان فارسی و سبک شناسی نثر فارسی در دوره های متأخر ضرورت تام دارد .

در این پایان نامه ساختمانهای فعل (ساده- مرکب- پیشوندی- مرکب پیشوندی - گروه فعلی) در نثر کتاب بررسی گردیده و کاربرد آنها در زمانهای مختلف تحقیق شده است ، تنوع زمانها و ساختمانهای فعل دلالت بر پویایی نویسنده در نگارش اثر داشته و احاطه ی او را به فن نگارش فارسی با توجه به موضوعات مطروحه و شیوه های رساندن پیام و صحت گزارش نشان می دهد .

در این تحقیق مصادر فارسی (دویست و یازده مصدر) به شکل الفبایی از حرف "الف" تا "ی" مرتب گردیده و در ذیل هر مصدر معانی آن مورد بررسی قرار گرفته و سپس ساختمانهای فعلی آن مصدر معین شده و زمانهای هر فعل بیان گردیده و شواهد مناسب برای هر یک ارائه شده ، و در مقدمه نیز به مباحث سبک شناسی متن اشارت شده است .

بی گمان این تحقیق مطالعات نثر فارسی را تکمیل می کند و تحولات خاص نثر فارسی را در قرن ۱۳ شمسی در مقایسه با قرون قبل نشان می دهد .

متنی که این پایان نامه براساس آن تهیه شده چاپ هفتم کتاب " روزنامه ی خاطرات اعتماد السلطنه " به تصحیح ایرج افشار می باشد که در انتشارات امیر کبیر ، تهران ، ۱۳۸۹ به طبع رسیده . و متن حاضر مشتمل بر یک مقدمه و شش قسم است .

کلید واژه ها : روزنامه خاطرات اعتماد السلطنه (صنیع الدوله) ، نثر فارسی قرن ۱۳ ، دستور تاریخی ، ساختمان فعل ، مصادر فارسی ، سبک شناسی نثر .

فهرست مطالب

| | |
|--|---|
| چکیده | |
| ۱- مقدمه : | |
| ۱-۱- ارزش کتاب خاطرات اعتماد السلطنه | ۱-۵ |
| ۱-۲- محمد حسن صنیع الدوله اعتماد السلطنه | ۵-۸ |
| ۱-۳- نثر دوره ی قاجاریه : | ۹-۱۰ |
| ۱-۴- سبک شناسی کتاب " روزنامه ی خاطرات اعتماد السلطنه " | ۱۱-۴۳ |
| ۱-۵- روش کار در این پایان نامه | ۴۳ |
| ۱-۶- مسائلی که در این راه وجود داشت. | ۴۴-۴۵ |
| ۲- قسمت اول : بحث مقایسه در ساختمان فعل | |
| ۲-۱- دستور خیامپور | خطأ! الإشارة المرجعية غير معروفة. |
| ۲-۲- دستور زبان فارسی ، محمد جواد شریعت | ۴۶ |
| ۲-۳- دستور زبان فارسی (برپایه ی نظریه ی گشتاری) ، دکتر مهدی مشکوه الدینی | ۴۶-۴۷ |
| ۲-۴- دستور زبان فارسی خانلری | ۴۸ |
| ۲-۵- دستور مفصل امروز ، خسرو فرشید ورد | ۴۸-۴۹ |
| ۲-۶- دستور تاریخی فعل ، دکتر حسن احمدی گیوی | ۴۹-۵۴ |
| ۲-۷- نتیجه گیری : | ۵۵ |
| قسمت دوم : ساختمان فعل در این پایان نامه : | ۵۵-۵۷ |
| قسمت سوم : خصائص واقسام فعل : | ۵۷-۵۸ |

قسمت چهارم: بحث زمان های فعل : ۵۸ - ۶۶

قسمت پنجم: وجوه فعل : ۶۷

قسمت ششم: فعل وصفی : ۶۷ - ۶۸

۳- مصادر با زمان ها و ساختمان های مختلف و به شکل الفبایی مرتب گردیده : ۶۹ - ۳۳۹

منابع و مآخذ ۳۴۰

۱- مقدمه :

ای نام تو بهترین سر آغاز بی نام تو نامه چون کنیم باز

۱- ۱ ارزش کتاب خاطرات اعتماد السلطنه :

کتاب خاطرات اعتماد السلطنه یکی از مهمترین منابع نثر فارسی عهد قاجاریه است. ارزش و اهمیت آن به دلیل مشتمل بودن بر اطلاعات تاریخی و فرهنگی، رسوم و آداب و عقاید و بسیار از مسائل اجتماعی قرن ۱۳ هجری قمری است.

نثر کتاب خاطرات از جهت هنر نویسندگی و ارزش ادبی از آثار برجسته ی نثر فارسی آن دوره به حساب می آید. چنین که دکتر افشار درباره ی اهمیت آن کتاب می گوید: "...اغلب مندرجات آن مدرک، حاوی تصریحات و اشارات مربوط به کیفیت حال و فکر شخص پادشاه است و از خلال اطلاعات مربوط به بازدیدهای او، گردشهای او، صحبتهای او، اشتغالات او، دستورهایی او مباحث روشن و معتبری درباره ی مسائلی که با فرهنگ مملکت مرتبط می شده است به دست می آید"^۱ و می توان گفت که در خلال یادداشت های اعتماد السلطنه خواننده باسیر نفوذ تمدنی جدید در ایران عهد ناصری آشنایی شود و بدین ترتیب:

آرزوهای دست یابی به توسعه صنعتی و قدم نهادن به جهان پیشرفته در این کتاب به خوبی دیده می شود،
* از روشن شدن چراغ گاز در معابر تهران (خاطرات اعتمادالسلطنه، ص ۱۱۹)

* اهدای نشان به بانوان: «به انیس الدوله نشان حمایل آفتاب داده شد. این نشان را قبل از سفر فرنگ
اختراع فرمودند که به فرنگ به ملکه هم داده شد. انیس الدوله اول زنی است در ایران که دارای به این
نشان است.» (خاطرات اعتمادالسلطنه، ص ۵۹۶)

^۱ (مباحث فرهنگی عصر ناصری، ایرج افشار، ۱۳۸۰: ۸)

* زن های فرنگی و ارمنی در مجالس مردان دولت ظاهر می شوند. (خاطرات اعتمادالسلطنه، ص ۷۶)

* وزیر انطباعات از تند راندن کالسکه به شیوه فرنگی ها در خیابان ها و کوچه ها عصبانی است و به این

فرنگی مابی متلک می گوید. «ما از دو سفر فرنگستان امتیازات مدنی و تربیتی چیزی که آورده ایم من

جمله تند راندن کالسکه است که به سبک کالسکه های راه آهن باید تند راند» (اعتماد السلطنه ص ۸۱)

* ابوالقاسم خان ناصرالملک فارغ التحصیل انگلیس کتابچه خلاصه تحقیقات ملکم را که در حقیقت

برنامه ریزی توسعه است و درباب «رواج مال التجاره و تکمیل صناعت و ترقی صناعت می نویسد که شاه

را خوش می آید و وزیران را برای خواندن آن احضار می کند (خاطرات اعتمادالسلطنه، ص ۳۲۱)

* در سربازخانه ها موزیک نظامی می زنند و باز اعتمادالسلطنه ناراضی می نویسد: «در رکاب همایون

سربازخانه فوج مخصوصی یعنی متعلق به نایب السلطنه رفتم در کمال خوبی با گل و بلبل زینت داده

بودند به همه چیز شباهت داشت مگر سربازخانه به قهوه خانه های عمومی پاریس که موزیک می زنند و

می رقصند بیشتر شبیه بود» (خاطرات اعتمادالسلطنه، ص ۸۵)

* ناصرالدین شاه وزرا را احضار می کند و دستور نوشتن قانون دولتی می دهد (اعتماد السلطنه ص ۶۶۹)

شاه «خیال دارند ده بیست نفر شاگرد به فرنگ بفرستند تحصیل کنند. امروز به حضور همایون آورده

بودند این منافی با پولتیک سابق شاه است که می فرمودند احدی نباید فرنگ برود» (خاطرات اعتماد -

السلطنه، ص ۶۸۲)

* امتیازات تجاری و صنعتی یکی پس از دیگری به خارجی ها واگذار می شود و فرنگی به شیوه

استعماری خود دست در کار استفاده از این امتیازات می گردند. بادکنک برای بازیچه بچه ها به تهران

وارد می شود ولی بر اثر ترکیدن آن صدای عجیبی بر می خیزد. «مثل این که طپانچه در کردند چون غفلتاً

این صدا بلند شده بود بندگان همایون ترسیده بودند طوری که تا امروز روده ها و اعضای شکم مبارک

درد می کرد» (خاطرات اعتمادالسلطنه ص ۹۰۵)

* حمام بلغاری که قاعدتاً گرم خانه ترکی است در خانه اتابک برپا می گردد و صدر اعظم میز بیلبارد وارد می کند و به این بازی سرگرم می شود در خانه امین الدوله مهمانی رقص "بال" برپا می گردد «زن های فرنگی دعوت شدند که بعد از شام برقصند صدراعظم و جمعی هستند» (اعتمادالسلطنه ص ۸۵۲)

* ماشین دودی یا راه آهن جدید تهران به راه می افتد. مجسمه شاه را در قورخانه با چدن می سازد و علی رغم حرمت مجسمه سازی در اسلام آن را در تهران نصب می کنند و برای نصب آن جشن می گیرند .

(خاطرات اعتمادالسلطنه ، ص ۵۹۷) .

* عریضه ای در باب ایجاد سانسور^۱:

"پنج شنبه ، ۱۹ ربیع الثانی ۱۳۰۲ - صبح بسیار زود خانه ی صدر اعظم رفتم. منزل آقا رضای خواجه پیاده شدم. صدر اعظم اندرون بود . بیرون نیامده، مدتی آنجا نشستم. بعد خدمت شاه رسیدم. عریضه ای دیروز عرض کرده بودم، جواب دادند. این عریضه به جهت این بود که شاه را ملتفت کنم که انگلیسی ها با من عداوت دارند؛ به واسطه عدم مراوده که با آنها دارم و خبرچی آنها نیستم و رجال دولت شما هم با من خصوصیت ندارند احتمال دارد که روزنامه ی «اطلاع» را متزلزل کنند. دستخط خیلی خوبی شاه نوشته بود و همچنین عریضه ای که پریروز داده بودم در باب ایجاد «سانسور» به جهت کتب چاپی و غیره، خیلی پسند فرموده بودند. مقرر شده بود این کار به من رجوع شود. عضدالملک می گفت: «در غیاب تو، خیلی از تو تعریف فرمودند». (خاطرات اعتمادالسلطنه ، ص ۳۳۹)

صنایع الدوله (اعتمادالسلطنه ی بعدی) نیز به دلیل شغل مترجم حضوری و روزنامه خوانی هر روزه برای شاه، از نزدیک شاهد وقایع پانزده سال اواخر دوران ۴۹ ساله ی سلطنت ناصرالدین شاه^۲ بوده، در خاطرات روزانه ی خود نکات ظریف و باریکی از وقایع مهم این دوران را ثبت کرده که مورد استفاده ی محققان جامعه شناس و تاریخ نویس ایرانی قرار گرفته. اعتمادالسلطنه در خاطراتش از جمله به چگونگی انعقاد

^۱ سانسور. (فرانسوی): ممیزی و تفتیش مطبوعات و مکاتیب و نمایش ها. (لغت نامه دهخدا) .

^۲ ناصرالدین شاه (۱۳۱۳-۱۲۶۴ق/۱۸۹۶-۱۸۴۸م) پس از محمد شاه ، پسر دوم او "ناصرالدین میرزا" که در آن هنگام بیش از هفده سال نداشت به سلطنت رسید . (نظام سیاسی و سازمان های اجتماعی ایران در عصر قاجار، غلامرضا وهرام، ۱۳۸۵: ص ۷۴) .

امتیاز نامه ی "رژی" و انحصار توتون و تنباکو، منع استعمال دخانیات و سپس فسخ این قرارداد، عزل ظل السلطان از مناصب حکومتی و مورد بی لطفی شاه قرار گرفتن او (ظل السلطان، شاهزاده ای بود سفاک و پرنخوت که در دوران حکومتش در اصفهان و نواحی دیگر ایران، در زجر و شکنجه دادن و کشتن مردم، و چاپیدن آنها در تاریخ معاصر ایران کم نظیر است)، وقایع دوران صدارت مستبدانه ی امین السلطان (اتابک)، دخالت دولتین روس و انگلیس در وقایع سیاسی و اجتماعی ایران در دوران قاجار، شرح سفرهای ناصرالدین شاه به فرنگ، و در عین حال، خلیقات بسیاری از درباریان و رجال عهد ناصری از جمله؛ مهدی قلی خان امیر آخور، ابراهیم آبدارباشی، عضد الملک، موچول خان، رضا مهندس باشی، ملیجک اول، دبیر الملک، علی اصغر خان امین السلطان، ادیب الملک، سید ابوالقاسم بزاز، فرهاد میرزا، حاج آقا محسن عراقی، نظام السلطنه، شجاع الدوله، انتظام الدوله و... را صریح و بی پرده نوشته و دشمنی یا دوستی او در باره ی هر کدام از این رجال، به وضوح در این صفحات دیده می شود، اگرچه گاه از غرض شخصی خالی نیست.

مثال های زیر از همین کتاب گرفته شده برای نشان دادن برخی از وقایع مهم آن دوره:

* انحصار تنباکو: «فتوای جناب میرزا: بسم الله الرحمن الرحيم. اليوم استعمال تنباکو و توتون بای نحوکان در حکم محاربه با امام زمان صلوات الله علیه است. حرره اقل محمد حسن الحسینی.» (خاطرات اعتماد السلطنه، ص ۷۸۰)

* نگرانی ورود سفاین مجهز انگلیس به بندر بوشهر (از حدس و قیاس آنچه معلوم می شود ورود سفاین جنگی انگلیس به بندر بوشهر خالی از جهت نیست، تا بعد چه شود.) خاطرات اعتماد السلطنه، ص ۴۲۶

* آمریکا برای بستن قرارداد تاسیس راه آهن با ایران تلاش می کند و شکست می خورد. تظاهرات خیابانی برای بدست آوردن آزادی کم و بیش آغاز می شود. در انجمنی که شبیه انجمن اصناف است و به آن فواید عامه گفته می شود مردمسگری زبان به انتقاد از حکومت می گشاید و اعتماد السلطنه می نویسد: «من این مجلس را خوش ندارم چرا که استقلال سلطنت قاجاریه را طالبم. اما آنها که طالب آزادی ایران هستند خیلی خوشحال و راضی هستند کاوه آهنگر سلطنت ضحاک را به هم زد، اگر مسگری مقدمه انقلاب

سلطنت ایران شود بعید نیست» (خاطرات اعتماد السلطنه ص ۴۴۴)

* جوان ها کم کم امور مملکت را در دست می گیرند به کدخدایی انتخاب می شوند و اعتماد السلطنه می نالد که: «کدخدایان محلات آن وقت غالباً مردان سالخورده با تجربه متدین بودند، حال جوان های فرنگی مآب هستند» (خاطرات اعتماد السلطنه ، ص ۵۷۵)

* فرانسه ها در شهرشوش قدیم که درخوزستان است زمین کنی کرده در عمارت مخروبه ی بهمین دراز دست کیانی خیلی اسباب نفیس از قبیل مجسمات طلا و قدح های طلا از زیر خاک بیرون آوردند .
(خاطرات ، اعتماد السلطنه ص ۴۳۷)

* از جمله ی تقالید سنتی در این عصر پابوسی شاه است :

«ظل السلطان نطق مفصل سراپا نامربوطی بیان کرد. بعد به حضور شاه احضار شدیم. امین السلطان پای شاه را بوسید شاه اظهار التفات زیادی فرمودند.» (خاطرات اعتماد السلطنه ، ص ۸۵۱)

۲- ۱ محمد حسن صنیع الدوله (اعتماد السلطنه) :

محمد حسن خان اعتماد السلطنه (م ۱۳۱۳) از رجال مهم سیاسی و فرهنگی عصر قاجار است که آثار قلمی وی در دوره ی قاجار حائز اهمیت است .

محمد حسن خان صنیع الدوله است که بعدها لقب اعتماد السلطنه گرفت . پدرش حاجی علی خان مقدم مراغه ای ، ملقب به ضیاء الملک وبعدها اعتماد السلطنه ، از رجال نامی آذربایجان وخوانسالار و حاجب الدوله ی دربار محمد شاه وناصر الدین شاه وچندی والی خوزستان ولرستان وزمانی وزیر عدلیه یا وزیر وظایف و اوقاف ایران بود واز طرف مادر باخاندان قاجار خویشی داشت وهم اوست که مأمور قتل میرزا تقی خان امیر کبیر^۱ گردید وگویا حکم قتل باب را از تهران به تبریز برد .

^۱ هنگام فوت محمدشاه ولیعهد وجانشین او ناصر الدین میرزا ، زیر حمایت وتریت میرزا تقی خان وزیر نظام در تبریز به سر می برد ... شاه به سبب حسن کفایت ولیاقتی که از میرزا تقی خان وزیر نظام دیده بود، او را با لقب (اتابک اعظم) به صدارت برگزید ومیرزا تقی خان اندکی بعدبه لقب (امیر کبیر) ملقب گردید. (ایران در دوره ی سلطنت قاجار ، علی اصغر شمیم ، ۱۳۸۴: ص ۱۵۰) .

محمد حسن خان در شب ۲۱ شعبان ۱۲۵۹ ه. ق در تهران متولد شد. در آغاز پادشاهی ناصر الدین شاه فراشبازی سلطان محمود میرزا ولیعهد بود. در سال ۱۲۶۸ ه. ق که دار الفنون تأسیس شد، جزو محصلین آن مدرسه در آمد و در مدت دوازده سال در آنجا به فرا گرفتن زبان فرانسه و تعلیمات پیاده نظام پرداخت و دوره ی تحصیلات دار الفنون را با مدال طلا به پایان رسانید و با درجه ی یابوری جزو ملتزمین دربار محمد قاسم میرزا ولیعهد قرار گرفت و پس از فوت وی نزد میرزا محمد خان سپهسالار بود. در سال ۱۲۷۵ ه. ق به منصب سرهنگی ارتقا یافت و به ریاست قشون خوزستان و لرستان و نیابت حکومت آنجا مأمور شد. در سال ۱۲۷۸ ه. ق به جنرال آجودانی شاه مفتخر گردید و در سال ۱۲۸۰ ه. ق، در زمان وزیر مختاری حسنعلی خان امیر نظام گروسی در فرانسه، وابسته ی نظامی سفارت ایران در پاریس شد و سه سال ونیم در آنجا گذراند و در ضمن خدمت به تکمیل معلومات پرداخت و در سال ۱۲۸۴ ه. ق به ایران بازگشت و مناصب عمده ی درباری یافت و در سال ۱۲۸۷ ه. ق اداره ی روزنامهجات و سال بعد ریاست دار الطباعه ی دولتی و دار الترجمة ی همایونی بالقب **صنیع الدوله** به وی واگذار گردید و او به جای سه جریده ی دولتی، ملتی و علمی، روزنامه ی علمی و در سال ۱۲۹۵ ه. ق روزنامه ی نیمه رسمی اطلاع تحت نظر و ریاست او تأسیس یافت و در سال ۱۲۹۸ ه. ق تألیف نامه ی دانشوران به وی محول گردید و در سال ۱۲۹۹ ه. ق عضو مجلس شورای دولتی و در ۱۳۰۰ ه. ق وزیر انطباعات شد و تا پایان عمر اداره ی آن وزارتخانه را عهده دار بود. در سال ۱۳۰۰ ه. ق روزنامه ی اردوی همایون و مجموعه ی سیاحتنامه ی مصور، که منحصر به مسافرت دوم ناصر الدین شاه به خراسان بود، هر دو تحت نظر او به خط میرزا رضا کلهر، در عرض راه طبع و نشر می شد. در سالهای ۱۳۰۳ و ۱۳۰۶ ه. ق به عضویت انجمن آسیایی پاریس و لندن انتخاب گردید و در ۱۳۰۴ ه. ق لقب **اعتماد السلطنه** یافت.

محمد حسن خان پنجاه و چند سال عمر کرد و مدت ۲۵ سال علاوه بر مشاغل مهمی که شمردیم خواندن روزنامه های اروپا و دادن هر گونه اخبار خارجی به شاه به عهده ی او بود، تا آنکه شب پنجشنبه ۱۸ شوال ۱۳۱۳ ه. ق روز بعد از ۱۳ فروردین و قریب یک ماه قبل از واقعه ی قتل ناصر الدین شاه، به مرض سکنه در تهران در گذشت و شهرت یافت که میرزا علی اصغر خان امین السلطان او را مسموم کرده است.^۱

^۱ از صبا تا نیما، جلد اول، یحیی آرین پور، ۱۳۷۲: ص ۲۶۴-۲۶۵.

تألیفات اعتماد السلطنه : اعتماد السلطنه ظاهراً بسیاری از کتب خود را در آخرین ادوار زندگی تألیف کرده است. کسانی معتقدند که این کتابها را دیگران نوشته اند و او که رئیس دار الطباعه بوده به نام خود انتشار داده است.

به هر حال مهمترین کتبی که از اعتماد السلطنه یا به نام او به یادگار مانده عبارتند از :

مرآت البلدان ناصری (۱۲۹۴-۱۲۹۷ ه. ق.) در جغرافیا و تاریخ شهرها و شهر ستانهای ایران، در چهار جلد که به ترتیب حروف تهجی تنظیم شده است.

تاریخ منتظم ناصری (۱۲۹۸-۱۳۰۰ ه. ق.)، که تاریخ عمومی بزرگی است در سه جلد و به ترتیب سنین وقایع نوشته شده و حوادث از آغاز هجرت تا سال ۱۳۰۰ هجری قمری را در بردارد.

مطلع الشمس (۱۳۰۰-۱۳۰۲ ه. ق.)، در ذکر استان خراسان در سه جلد که تاریخ شهر مشهد و نقاط عمده ی مسکونی و ترجمه ی احوال رجال مهمی که از آنجا برخاسته اند و نیز اشعار شعرای خراسان به تفصیل در آن بیان شده.

خیرات حسان (۱۳۰۴-۱۳۰۷ ه. ق.) در شرح حالات زنان معروف اسلام و نمونه ی اشعار گویندگان زن در سه جلد است.

المآثر والآثار در شرح وقایع سلطنت ناصر الدین شاه و تراجم احوال رجال و علما و دانشمندان عهد وی که در سال (۱۳۰۶ / ۱۳۰۷ ه. ق.) در تهران چاپ شده است.

در التیجان فی احوال بنی اشکان (۱۳۰۸-۱۳۱۱ ه. ق.) در تاریخ سلسله ی اشکانیان مأخوذ از اقوال مؤرخین شرق و غرب در سه جلد.

التدوین فی احوال جبال الشروین که تاریخ ناحیه ی سواد کوه است و در سال ۱۳۱۱ ه. ق در تهران چاپ شده است.^۱

^۱ از صبا تانیم، جلد اول، یحیی آرین پور، ۱۳۷۲: ص ۲۶۶-۲۶۷.

حجة السعاده في حجة الشهاده در تواریخ و وقایع مهمی که در سال ۶۱ هجری قمری رخ داده و در

شرح شهادت حضرت حسین و یاران او، که به خط میرزا باقر خوشنویس به سال ۱۳۱۰ در تبریز چاپ شده است.^۱

اعتماد السلطنه علاوه بر تألیفات فوق الذکر ترجمه هایی نیز از قبیل شرح حالها و داستانها و رمانها دارد که از آن جمله است: شرح خاطرات مادموزال دومونت پانسیه، شرح احوال کریستف کلمب، سیاحتنامه ی کاپیتان آتراس، سرگذشت خانم انگلیسی، داستان روبنسون سویسی، منطق الوحش پل دوقوق، تمثیل (نمایشنامه) طیب اجباری از مولیر و غیره و نیز وقایع روزانه ی پانزده ساله ی آخر عمر خود و وضع دربار ناصر الدین شاه را از سال ۱۲۹۲ تا ۱۳۱۳ ه. ق به صورت انتقاد از اوضاع به رشته ی تحریر کشیده و مجموعه ی آنها در هفت جلد خطی در کتابخانه ی آستان قدس رضوی موجود است و سه سال آن اخیراً چاپ و منتشر گردیده و از حیث روشن کردن تاریخ فوق العاده حائز اهمیت است.

قسمت دیگری از تألیفات منسوب به وی از قبیل فرهنگهای پارسی به فارسی، عربی به فارسی، فرانسه به فارسی و لغات متشابه فرانسه به فارسی، دیالکت فرانسه به فارسی، و جغرافی دور عالم، همه به خط خود مؤلف موجودند. اما در میان تألیفات اعتماد السلطنه جز **نمایشنامه ی** بقال بازی در حضور... و رساله ی **خوابنامه** که بعد از مرگش چاپ شده، کتابی از نظم و نثر، که صرفاً جنبه ی ادبی داشته باشد، وجود ندارد.

خوابنامه: رساله ی خوابنامه یا خواب خلسه را اعتماد السلطنه در اواخر عمر و چنانکه از خود رساله بر می آید، محققاً بعد از سال ۱۳۱۰ نوشته است... در این کتاب مؤلف کلیه ی صدور عهد قاجاریه را از میرزا ابراهیم خان کلانتر گرفته تا میرزا علی اصغر خان امین السلطان، به پای میز محاکمه کشیده تا خرابی و انحطاط ایران را در این عهد به اعمال و افعال آنان منتسب سازد.^۲

^۱ از صبا تا نیما، جلد اول، یحیی آرین پور، چاپ چهارم، ۱۳۷۲: ص ۲۶۶-۲۶۷.

^۲ از صبا تا نیما، ۱۳۷۲: ص ۲۶۸.

۳- ۱ نثر دوره ی قاجاریه :

دوره ی قاجار از مهمترین دوره های تاریخ معاصر است که آگاهی از وقایع آن در شناخت گذشته و گسترش افق دید و اندیشه ی ما نسبت به آینده تأثیر گذار است .

دکتر محمد تقی بهار درباره ی نثر این مرحله وزیر عنوان " نثر ساده بتقلید اروپا " می گوید : " گفتیم که از اواخر فتحعلیشاه رفت و آمد و ارتباط بین ایرانیان و فرنگان قوت گرفت، جمعی بفرنگ رفتند و با ارمغانهای تازه از نو باوه ی تمدن جدید بازگشتند چاپخانه در تبریز و طهران دایر گردید ، کتب علمی و ادبی از پارسی و عربی چاپ شد ، روزنامه نویسی هم از ابتدای دولت ناصری آغاز گردید و باب ساده نویسی و ساده گوئی باز شد . در این قرن که از اواخر قرن سیزدهم آغاز می شود زد و خوردی شدید ولی بی سروصدا بین دو دسته ی قدیم و جدید شروع گردید .^۱

دکتر محمد تقی بهار نثر این مرحله را به دو دسته تقسیم می کند : " اول نثر ادبی و فنی که با تقلید قائم مقام در کار بود و یا به نثر قبل از مغول و بیهقی و جرفادقانی و لاقل میر خواند و دیگر مورخان و دوم نثر ساده و موجز که در عهد ناصرالدین شاه تقلید از سبک ساده نویسی فرنگ قوت یافته " ^۲

و از جمله ی نویسندگان ساده نویس نام پادشاه ناصرالدین شاه و میرزا حسنخان صنیع الدوله ذکر کرده است . اما دکتر ذبیح الله صفا نثر دوره ی قاجار " دوره ی بازگشت ادبی " را می دانسته و در کتاب خود می آورد : " نثر فارسی از عهد زندیه تا اواخر دوره ی قاجاری اندک اندک از سستی و بیمایگی دور شد و در عهد قاجاریان روشی نسبتاً مطبوع که بشیوه ی پیشینیان نزدیک بود ، حاصل کرد؛ و چون آثار عهد سامانی و دوره ی اول غزنوی برای انطباق بر زبان عهد قاجاری مناسب نبود بیشتر از روش نویسندگان قرنهای ششم و هفتم و هشتم تقلید شد " ^۳

دکتر محمد حقوقی درباره ی برخی ویژگی های قرن سیزدهم وزیر عنوان (اشاره ای به علل پیدایی نثر معاصر) می گوید : " در قرن سیزدهم رفته رفته آوازه ی تمدن و فرهنگ غرب به گوش ایرانیان نیز رسید .

^۱ سبک شناسی یا تاریخ تطور نثر پارسی ، جلد سوم ، محمد تقی بهار " ملک الشعراء " ، چاپ ششم ، ۱۳۷۰ : ص ۳۷۰

^۲ همان منبع قبل ، ص ۳۷۰

^۳ گنجینه ی سخن ، جلد اول ، ذبیح الله صفا ، چاپ دوم ، ۱۳۵۰ : ص ۱۶